

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS – SZILÁRDI RÉKA*

Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában

Elméleti felvetés

Szekuritizáció

A szekuritizáció¹ (*securitization*, biztonságiasítás²) a veszélyeztetés kijelölésének és elhárításának nyelvi és performatív aktusa. Más szóval diszkurzív keretezés, valamely közösségi érdek vagy politikai cél elérése érdekében bizonyos jelenségek és folyamatok sajátos értelmezése azáltal, hogy a fenyegetettség és a védekezés összefüggései válnak az elbeszélés tengelyévé.³ Természetesen léteznek úgymond objektív értelemben vehető veszélyek, mint a csúszós út, a szigeteletlen vezeték

* Máté-Tóth András vallásszociológus, Szilárdi Réka pszichológus, az *MTA-SZTE Convivence - Vallási Pluralizmus Kutatócsoport* munkatársai. E-mail: matetoth@rel.u-szeged.hu; szilardi.reka@gmail.com

¹ A szekuritizáció elmélete a bankszektor és a biztosítási szektor folyamatainak elemzésével kapcsolatban fogalmazódott meg, továbbá az 1990-es iraki háborút követően az USA, majd más nyugat-európai államok biztonságpolitikájának értelmezésére alkalmazták. Ebben a tanulmányban társadalomtudományi keretelméletként foglalkozunk vele.

² A magyar biztonságpolitikai és diplomáciatudományi publikációkban egyaránt használatos a szekuritizáció és a biztonságiasítás, esetenként a biztonságosítás kifejezés. Ebben a tanulmányban a szekularizáció kifejezéshez való hangtani közelsége miatt a szekuritizáció használata mellett döntöttünk.

³ Campbell, David: *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.; Wæver, Ole: *Securitization and desecuritization*. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research, 1993.; Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap.: *Security: A new framework for analysis*. London: Lynne Rienner, 1998.; Bourbeau, Philippe – Vuori, Juha A.: Security, resilience and desecuritization: multidirectional moves and dynamics. *Critical studies on security*, Volume 3, 2015 - Issue 3, 253-268.; Bosco, Robert M.: *Securing the sacred: Religion, national security, and the Western State*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 2016.; Lægaard, Sune: Religious toleration and securitisation of religion. In: Bialasiewicz, Luiza – Gentile, Valentina (eds.): *Spaces of tolerance: Changing geographies and philosophies of religion & NBSP in today's Europe*. New York: Routledge, 2019. 103–120.; Balzacq, Thierry: Securitization theory: Past, present, and future. *Polity*, Volume 51, Number 2, April 2019, 331–348.

vagy a terrorista sejtek. A szekuritizáció *terminus technicus*a azonban nem az önmagában való veszélyeket tárgyalja, hanem azt a társadalmi, nyelvi folyamatot, amely során valamiről egy társadalmi szereplő, kommunikatív ágens megállapítja, hogy veszélyt jelent. Végző soron az, ami a szekuritizáció során mint veszély válik ismertté, nem szükséges, hogy önmagában véve is veszélyes legyen. Bizonyos vírusokról, ételekről, bizonyos betegségekben szenvedőkről utóbb világossá válik, hogy nem volt ok a félelemre, mert valójában nem jelentenek veszélyt. A szekuritizációs folyamat során azonban sokáig veszélyként tekintettek rájuk.

A szekuritizáció Max Weber-i értelemben vett ideáltípusát Thierry Balzacq dolgozta ki.⁴ Ezek szerint a szekuritizáció a következő jellemzőkből és dinamikákból tevődik össze. A fenyegetések olyan társadalmi tények, amelyek státusza a közönség és a biztonságot nyújtó szereplő közötti interszjektív kapcsolattól függ. A fenyegetettségre adott biztonsági intézkedések és az adott társadalmi kontextus egymástól függenek. A titkosító intézkedések meghozatalának mozgatórugói a referenciális objektumot fenyegető egzisztenciális veszélyre vonatkozó ismeretek. Az érdekelték közötti hatalmi viszonyok strukturálják a biztonságpolitikai lépések folyamatát és eredményeit. A biztonságot teremtő lépések társadalmi mechanizmusokba (meggyőzés, propaganda, tanulás, szocializáció, gyakorlatok stb.) vésődnek bele. A szekuritizáció felelősséggel ruház fel.

Buchner szembe állítja a neorealizmus és az institucionalizmus felfogását, amelyben valóságos katonai potenciál áll rendelkezésre a (feltételezett) fenyegetések elhárítására, a szekuritizációs logikával, amely a társadalmi diskurzus ágenseire koncentrál és azt a látszatot kelti, hogy a valóságos fenyegetés pusztán politikai természetű, amely különböző politikai eszközökkel elhárítható. Ezzel a stratégiával inkább az érhető el, hogy tekintettel az akár krízisként interpretált fenyegetésre, rendkívüli intézkedések hozhatók. A szekuritizációs folyamat legitimálja a politikai döntéshozókat és megnöveli elfogadottságukat. E politikai folyamat számára végző soron nincsen szükség valódi fenyegetettségre, pusztán annak sikeres és eredményes igazolására, hogy a fenyegetettség fennáll.⁵

A szekuritizáció elméleti megközelítésével rokonítható a posztmodern társadalomtudományi elmélete, elsősorban Zygmund Baumann értelmezésében, aki a posztmodern egyik legfontosabb ismérvének a stabil orientációk felbomlását és a flexibilis tájékozódás kényszerét jelölte meg.⁶ Távolabbról Anthony Giddens

⁴ Balzacq, Thierry: The 'Essence' of securitization: Theory, ideal type, and a sociological science of security. *International relations*, 2015; 29(1): 103–113. 106.

⁵ Buchner, Peter.: Wie Sicherheit die Schadensabwehr lenkt. In: Lange, Hans-Jürgen – Endreß, Christian – Wendekamm, Michaela (Hrsg.): *Versicherheitlichung des Bevölkerungsschutzes*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2013. 173–188. 180.

⁶ Bauman, Zygmunt: *Liquid modernity*. John Wiley & Sons, 2013.; Bauman, Zygmunt: *Postmodernity and its Discontents*. John Wiley & Sons, 2013.

ontológiai biztonság elméletére⁷ hivatkozhatunk inverz értelemben, ahogyan az utóbbi évtizedben az eredeti *terminus technicus* úgy alkalmazzák, mint *ontological insecurity*.⁸ Gondolatmenetünk szempontjából nincs szükség itt részletesebben elemezni az említett két elméletet. Pusztán arra utalunk vele, hogy a kortárs társadalmi diskurzusokban számos szerző szerint nem a biztonság, a stabilitás az alapállapot, és a bizonytalanság és instabilitás jelenti a szélsőséges, abnormális állapotot, hanem fordítva. Amikor a szekuritizáció során veszélykijelölés zajlik, akkor egyrészt leíró folyamatról beszélhetünk, másrészt, s ez az elmélet voltaképpen magva, olyan diszkurzív törekvésről, amely stabilitást kíván létrehozni az általánosságban instablnak tapasztalt társadalmi és kulturális valóságban.

A szekuritizáció alanya lehet közösségi interakció vagy kormányzati ágencia. Előbbi ugyan nem független a mindenkori társadalmi diskurzust befolyásoló személyes vagy intézményi ágensektől, mégis elsősorban horizontális természetű, az egyén tudatos, még inkább véletlenszerű és szeszélyes információszerzésén alapul. Az információk kiemelt forrásai az online hálózatok, a közösségi média, a közkezdvelt tévéműsorok, a divatossá vált blogok és vlogok, a YouTube és más csatornák. A kormányzati (tágabban politikai) ágencia szintűgy nem független a közösségi interakciók folyamataitól, mégis elsősorban a jellegzetesen kormányzati eszközök segítségével a vertikális, felülről lefelé terjedő, központilag kontrollált intervenciókon alapul. Elsődleges ágensei a kiemelt közjogi szereplők, a kormányzati irányítás és ellenőrzés alá tartozó média, valamint a központi célkitűzéseket regionális és lokális szinten képviselő személyek és intézmények.

A szekuritizáció tárgya lehet bármi valóságos vagy kitalált jelenség. Az, hogy miből válik a szekuritizáció folyamán fenyegetés, amellyel szemben védekezni kell, elsődlegesen nem a jelenség saját jellegzetességein múlik, hanem azon, hogy milyen mértékben alkalmas a fenyegetővé tételre. Egyrészt magától értetődőségi jellegzetességekkel kell bírnia, másrészt szembeállíthatóvá kell lennie a közgondolkodás számára az alapvető értékekkel, mint az egészség, a béke, a jólét, a család stb.

A szekuritizáció elsődleges kinyilvánított célja a veszély elhárítása, az elvesztett vagy vágyott biztonság helyreállítása vagy létrehozása. E célok mögött közösségi, politikai érdekek húzódnak, melyek a szekuritizációs eljárások megindításának és fenntartásának elsődleges motívumai. A szekuritizáció elméletét a továbbiakban

⁷ Giddens, Anthony: *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press, 1986.

⁸ Vö. többek között Rumelili, Bahar: Breaking with Europe's pasts: Memory, reconciliation, and ontological (in) security. *European security*, Volume 27, 2018 - Issue 3, 280–295.; Cash, John: Psychoanalysis, cultures of anarchy, and ontological insecurity. *International Theory*, Volume 12, Issue 2, July 2020, 306–321.; Kinnvall, Catarina – Mitzen, Jennifer: Anxiety, fear, and ontological security in world politics: thinking with and beyond Giddens. *International Theory*, Volume 12, Issue 2, July 2020, 240–256.; Ejodus, Filip – Rečević, Tijana: Ontological Insecurity as an Emergent Phenomenon: Bottom-up securitization of migration in Serbia. *European Psychologist*, (2021), 26, 29–44.

a társadalom vallási dimenziójára fogjuk vonatkoztatni. A vallásszociológiában a vallás társadalmi folyamatainak értelmezésére elsődlegesen használt fogalom a szekularizáció. A köznyelvben és számos tudományos publikációban is a szekularizáció fogalmát egyszerűen a vallás hanyatlását, jelentőségvesztését jelölő deskriptív fogalomként használják. A hatvanas évek közepétől azonban ez a kifejezés egy szociológiai elmélet meghatározó kifejezésévé vált, amelynek legrövidebb definíciója így hangzik: minél modernebb egy társadalom, annál kevésbé vallásos. A szekularizáció tehát a vallás és a modernitás egymáshoz való viszonyát taglaló elmélet, amely a vallásszociológia máig leggyakrabban használt értelmezési kerete a vallási folyamatok vizsgálatára. Az eredeti elméletet folyamatos kritikák érték és érik, melyek irodalma könyvtárnyi. Az utóbbi évtizedekben Charles Taylor *The Secular age* (2014) című vaskos monográfiája adott új lendületet az elméletnek. Szétfeszítené a jelen írás kereteit, ha az elmélet ismertetésére és bírálatára vállalkoznánk. Minthogy azonban a szekuritizációs elméletét a vallás modern társadalmi jelenének értelmezésére akarjuk érvényesíteni, utalásszerűen megemlítünk két vonatkozást a szekularizáció elméletéből, amely mentén a magunk felvetésének rendszerezésében támpontként szerepel.

José Casanova a közvallás (*public religion*) elmélete révén közismertté vált vallásszociológus a szekularizáció fogalmának tisztázása kapcsán megkülönbözteti a szekulárist (ami a vallástól független szféra), a szekularizációtól (ami a vallás magán- és közszférában beöltött szerepének változását elemző elmélet) és a szekularizmustól (ami a vallást a közéletből kiszorítani szándékozó politikai program).⁹ Casanovának ezt a distinkcióját a szekuritizációra érvényesítve megkülönböztethetjük a szekuritást, a fenyegetettségől független vagy arra nem reflektáló állapotot, a szekuritizációtól, amely a fenyegetéseket kijelölő diskurzusfolyamat, vagyis értelmezési keret, továbbá a szekuritizmustól, amely a teljes társadalmi és kulturális valóságot kizárólag a fenyegetettséghez kapcsolva értelmező ideológia. A megkülönböztetés elméleti jelentősége abban áll, hogy felbontja a szekuritizáció fogalmát és annak strukturáltabb tárgyalásához nyújt lehetőséget. Gyakorlati jelentősége pedig abban van, hogy árnyaltabb elemzési kérdések és eljárások kidolgozására nyújt lehetőséget.

Karl Dobbelaere klasszikusá vált tanulmányában (*Secularization: a multi-dimensional concept*) elkülöníti a szekularizáció szintjeit, s megkülönbözteti a mikro (individual), mezo (institutional) és makro (societal) szintű szekularizációt. A mikro szint a vallásosság személyes attitűdjeit vizsgálja, a mezo a civil társadalom és a társadalmi intézmények szintjét, végül a makro az össztársadalmi, univerzális

⁹ Vö. Máté-Tóth András: *Vallásnézet*. Kolozsvár: Korunk–Komp-Press, 2014.; Máté-Tóth András: *Freiheit und Populismus: Verwundete Identitäten in Ostmitteleuropa*. Wiesbaden: Springer VS, 2019.

vagy kontinentális szinteket¹⁰. Dobbelaere megkülönböztetését kölcsön véve a szekuritizáció vonatkozásában is elméleti és gyakorlati haszonnal járhat a három szint elkülönített tárgyalása és elemzése. A mikro szint ennek megfelelően az egyén fenyegetettségérzete és ennek tematizálása, kezelése, a mezo szint a különböző civil társadalmi aktorok részéről történő és az őket érintő szekuritizáció, végül a makro szint az országok, országcsoportok politikájának területe.¹¹

A fentieket figyelembe véve, a szekuritizáció tekinthető a politika egyik eszközének vagy jellegzetességének, ugyanakkor azonosítható is bizonyos típusú politikával. Azok a politikai rendszerek, illetve regionális politikák, melyek egyfajta fenyegetettség örökséggel rendelkeznek, kiemelten hajlamosak arra, hogy egész politikájukat a szekuritizációra építsék. Magyarországra vonatkozóan a szakirodalom tanúsága szerint a „közbeszédre a biztosságosítás (szekuritizáció) politikai kommunikációja volt a legnagyobb hatással”¹².

Az eddigiekben arra törekedtünk, hogy bemutassuk a szekuritizáció elméletének alapjait. A hivatkozott irodalom a téma elmélyültebb tanulmányozását van hivatva lehetővé tenni, ám úgy véljük, ahhoz, hogy a vallás, helyesebben a közvallás kelet-közép-európai jelenének értelmezésére felhasználjuk a szekuritizáció elméletét, elégséges az elmélet leglényegesebb összefüggéseinek exponálása. A továbbiakban is megmaradunk ezen a metaszinten, mert tanulmányunknak csupán egyetlen célt jelöltünk ki, vitára bocsájtani azt a felvetést, hogy a szekuritizáció elmélete kifejezetten alkalmas a régió vallási dimenzióinak értelmezésére.

Szekuritizáció Kelet-Közép-Európában

A kelet-közép-európai régió kollektív társadalmi identitásának egészét számos szerző a fenyegetettség és a traumatizáltság hangsúlyozásával írja le, s ezek jelenlétét és regionális jelentőségét mutatja ki a régió különböző társadalmában, történelmi eseményeiben és azoknak a régióra sajátosan jellemző értelmezésében. Bibó István és Szűcs Jenő vonatkozó munkáira hivatkozhatunk, vagy az újabb művek közül Stefano Bottoni¹³ vagy Timothy D. Snyder¹⁴ munkáira. Szilárdi bizonyos

¹⁰ Dobbelaere, Karel: Trend Report: Secularization: a multi-dimensional concept. *Current Sociology*, 1981; 29(2): 3–153.; Dobbelaere, Karel: *Secularization: An analysis at three levels*. Peter Lang, 2002.

¹¹ A szekuritizáció szintjei közötti különbségtételre kiemelten reflektál Ejodus és Rečević tanulmánya, amely szerbiai interjúk alapján vizsgálja a fenyegetettség érzésének pszichológiai dimenzióit. L. Ejodus – Rečević, 2021.

¹² Feischmidt Margit: Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszéléseiben. *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2018/1. 69–94. 76.

¹³ Bottoni, Stefano – Andreides, Gábor: *A várva várt Nyugatot: Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.

¹⁴ Snyder, Timothy: *Véres övezet: Európa Hitler és Sztálin szorításában*. Budapest: Park, 2012.

vallási vonatkozások tekintetében úgy érvel, hogy azok kollektív identitására az etnikai kisebbségi attitűdök jellemzőek, azaz a fenyegetettség, az etnocentrizmus és a bezárkózás élményével reagálnak a környező világra¹⁵, Máté-Tóth pedig *Freiheit und Populismus* című könyvében a régiót a sebzett kollektív identitás régiójának nevezte¹⁶.

A szociológusi, történelmi és vallástudományi munkák mellett a fenyegetettség tematikája a társadalomlélektanban is erősen hangsúlyozott. A történelmi sérelmek és az ezzel összefüggő narratív identitás érzelmi mintázatok vizsgálatát a PTE Narratív Kutatócsoportja vizsgálta széleskörűen számos empirikus kutatásban, igazolva azt, hogy az elaborálatlan nemzeti traumák az áldozati szerep és fenyegetettség mintázatait mutatják¹⁷.

A kollektív fenyegetettség és az erre válaszul megjelenő növekvő biztonságigény világszerte megfigyelhető jelenség, amely jellemzően azokban a helyzetekben tapintható ki leginkább, ahol valamilyen, a kisebbség-többségre jellemző csoportközi konfliktusok figyelhetők meg, illetve amelyeknek háttérében igen gyakran valamilyen kollektív sérelem/trauma áll¹⁸.

Ahogy arról már több kutatás beszámolt, a történelmi sérelmek pusztá emlegetése, illetve diszkurzív felbukkanása erősítheti a csoportközi konfliktuspotenciált, a markáns áldozati szereppel való azonosulás következménye pedig a külső (nemcsak az elkövető) csoportokkal szembeni ellenséges attitűd, a bizalomhiány, a csökkent empátia, valamint a kompromisszumképtelenség állapota.¹⁹

¹⁵ Szilágyi Tamás – Szilárdi Réka: *Istenek ébredése*. Szeged: JatePress, 2007.; Szilárdi Réka: *Az újjogány vallási diskurzus narratív mintázatai*. Budapest: L'Harmattan, 2017.

¹⁶ Máté-Tóth, 2019.

¹⁷ László János: *Történelemtörténetek: bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012.

¹⁸ Vö. Wohl, Michael J. A. – Branscombe, Nyla R.: Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of personality and social psychology*, 2008. 94(6), 988–1006.; Čehajić, Sabina – Brown, Rupert: Silencing the past: Effects of intergroup contact on acknowledgment of in-group responsibility. *Social psychological and personality science*, 2010; 1(2): 190–196.; Andrighetto, Luca – Mari, Silvia – Volpato, Chiara – Behluli, Burimand: Reducing competitive victimhood in Kosovo: The role of extended contact and common ingroup identity. *Political Psychology*, Volume 33, Issue 4, August 2012, 513–529.; SimanTov-Nachlieli, Ilanit – Shnabel, Nurit: Feeling both victim and perpetrator: Investigating duality within the needs-based model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2014; 40(3): 301–314.; Cohrs, J. Christopher – McNeill, Andrew – Vollhardt, Johanna Ray: The two-sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2015, 21(4), 634–647.

¹⁹ Bar-Tal, Daniel – Antebi, Dikla: Siege mentality in Israel, *International Journal of Intercultural Relations*. Volume 16, Issue 3, Summer 1992, 251–275.; Noor, Masi – Brown, Rupert J. – Prentice, Garry: Precursors and Mediators of Intergroup Reconciliation in Northern Ireland: a New Model. *The British journal of social psychology*, Volume 47, Issue 3, September 2008, 481–495.; Schori-Eyal, Noa – Halperin, Eran – Bar-Tal, Daniel: Three layers of collective victimhood: effects of multileveled victimhood on intergroup conflicts in the Israeli–A

Különösképp az exkluzív áldozatiságra jellemző ez, amelyben a csoport kizárólag a saját elbeszéléseit és nézőpontjait képes látni, ennek következtében pedig létrejön a saját (nemzeti és etnikai) csoport glorifikációja, és mivel kizárólag a saját sérelmek kerülnek a fókuszba, így egyfelől a külső csoportok szenvedése megkérdőjeleződik, relativizálódik, másfelől minden külső csoport potenciális veszélyforrássá válik.²⁰

Az áldozati szerepkör mint olyan természetesen nem regionális jelentőségű, a sebzettség ilyen irányú (exkluzív) alakzatai azonban Közép-Kelet-Európában specifikus mintázatokat hoznak létre a történelmi háttér és a kollektív emlékezet miatt. Az idegen birodalmaktól való félelem, a kisebbségi létmód, a beékelődés és átmenetiség állapota az áldozati élményszerveződés olyan mintázatait mutatja, amely egyrészt egyértelműen befolyásolja a csoporttagok identitását, másrészt e mintázatok a transzgenerációs átadás hatására továbbra is fenyegetetté teszik a régió társadalmainak kollektív identitását.²¹ A kollektív (és exkluzív) áldozatiságra vonatkozó szakirodalom jól illusztrálja ennek a fenyegetettségélménynek a tulajdonságait²². Egyszerűen szólva a korábbi történelmi helyzetekből adódó, sérelmekkel terhelt kisebbségi érzelmintázat aktiválódik újra és újra a régió országainak kollektív identitásában.

Mindez tehát azt jelenti, hogy az egyes személy politikai és/vagy ideológiai beállítódásától függetlenül keletkezik egy össztársadalmi, fokozott és mélyről jövő érzékenység, amely a kollektív identifikációban feje ki a hatását. Mindezeknek következtében a térség biztonságszükséglete különösen élénk triggerpontokat mutat, ezeket pedig a politikai hatalom erőteljesen képes instrumentalizálni. Vagyis a kollektív önazonosság fenyegetettségre vonatkozó szenzitív pontjai kifejezetten alkalmassá teszik a régiót a szekuritizáció fókuszba helyezésére: a befogadói oldalról és a felülről érvényesített diskurzusok oldaláról egyaránt.

A fentiek alapján igazoltnak tekinthetjük, hogy a szekuritizáció elmélete felvethető egy olyan régió vonatkozásában, amelyben a fenyegetettség rendszer szinten, a kollektív identitás szintjén kimutatható. A régió társadalmainak számos

rab context. *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 44, Issue 12, December 2014, 778–794.

²⁰ Vollhardt, Johanna R. – Bilali, Rezarta: The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, Volume 36, Issue 5, October 2015, 489–506.

²¹ László, 2012.; Fülöp Éva – Kővágó Pál (szerk.): *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 2018.

²² Bar-Tal, Daniel – Cehajic-Clancy, Sabina: From collective victimhood to social reconciliation: Outlining a conceptual framework. In: Dario Spini – Guy Elchereth – Dinka Corkalo Biruski (eds.): *War, community, and social change*. New York: Springer, 2014. 125–136.; Bilali, Rezarta – Vollhardt, Johanna R.: Victim and perpetrator groups' divergent perspectives on collective violence: Implications for intergroup relations. *Political Psychology*, Volume 40, Issue S1, February 2019, 75–108.

dimenziójára vonatkozóan igaz ez, mi itt szakmai illetékességünk határait ismerve csupán a vallási dimenzióra való érvényesítés lehetőségét vethetjük fel. A továbbiakban tehát első lépésben a szekuritizációs elmélet legrangosabb képviselőinek munkáiban a vallásra vonatkozó állításokat mutatjuk be röviden, melyek nem vonatkoznak a kelet-közép-európai régióra. Majd ezt követően mutatunk be néhány területet és összefüggést a vallás regionális szerepére vonatkozóan, melyek számunkra megalapozni látszanak elméleti felvetésünket.

Szekuritizáció – vallásértelmezés Kelet-Közép-Európában

A szekuritizációs elmélet szisztematikus kidolgozója – Barry Buzan, a London School of Economics nemzetközi tanulmányok intézetének professzora és a Koppenhágai iskola egyik meghatározó alakja – alpművében a vallási vonatkozások csupán érintőlegesen szerepelnek. A leginkább figyelemre méltó és az elméletnek a vallási dimenzióra való érvényesítése szempontjából lényeges kijelentés az, hogy a vallás önmagában ugyan szolgálhat katonai beavatkozás hivatkozási pontjaként, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a vallás szorosan összefonódik az állammal (Izrael, Irán) vagy a nemzettel (Szerbia, Horvátország), vagyis nem különíthető el szabatosan az, hogy a hivatkozás objektuma az állam vagy a vallás. Továbbá számolni kell a „Nyugat” iszlamofóbiájával és a hindu nacionalizmustól való félelemmel is, amik az adott biztonságpolitikai diskurzusban és döntésekben tetten érhetők.²³

Buzan felvetésének igazolására a 21. század első évtizedei súlyos katonai és más erőszakos érveket szolgáltattak, benne az iszlám vallásra hivatkozó terrorcselekményekre adott biztonságpolitikai válaszokkal, vele az iszlám vallás egészének kriminalizálásával, nem különben a menekültválság kezelését tárgyaló politikákkal. Ezekre figyelemmel a történelem megcáfolta Buzan arra vonatkozó állítását, hogy a vallás nem lépett túl az állami, nemzeti kereteken („*religion has not yet transcended the state as a referent object for military security*”), hiszen a vallásra hivatkozó terrorizmus elleni sokrétű védekezés és küzdelem az államoktól független célponttá vált, valamint más vallás-releváns tényállásokkal szembeni védekezés is internacionális, regionális jelleget öltött. (Lásd az alább bemutatott kelet-közép-európai területeket!)

A szekuritizáció és a vallás összefüggéseit a nemzetközi tanulmányok tudománya többnyire a Buzan által felvetett területekre koncentrálna tárgyalja. Tanulmányunkban tágasabb perspektívából közelítjük meg a szekuritizáció vallásra vonatkozó érvényességét, valamint a vallást magát mint szekuritizációt. Nem csupán azt szándékozzuk bemutatni, hogy milyen vallási tényállások és vonatkozások váltak

²³ Buzan et al., 53.

fenyegetővé a szekuritizációs folyamatok során, hanem azt is, hogy a vallás funkciója az általunk vizsgált kelet-közép-európai régióban²⁴ elsősorban úgy írható le és értelmezhető, mint szekuritizáció. Az előbbi tárgyalásban a vallás a szekuritizáció tárgya, utóbbiban pedig a vallás a szekuritizáció alanya. A vallás társadalmi funkcióinak regionális jellegzetességét annak mentén igyekszünk leírni, hogy a vallási tényállások szekuritizációjában kimutatjuk a régió legfőbb identitásmarkerével, a sebzett kollektív identitással való szerves kapcsolatot. Felvetésünk szerint azzal párhuzamosan, ahogyan a modernizáció vallásra vonatkozó elmélete a szekularizáció, úgy a kelet-közép-európai régióban a társadalomtudományi keretelmélet a sebzett kollektív identitás, amelynek vallásra vonatkozó elmélete a szekuritizáció.

Amennyiben igazoltnak tekinthetjük, hogy a kelet-közép-európai régió társadalmi identitásának legfőbb jellegzetessége a sebzettség²⁵, amely a régió geokulturális és geopolitikai elhelyezkedésének folyománya, akkor a sebzett kollektív identitás vallási²⁶ dimenziója szorosan, sőt, talán elsődlegesen kapcsolódik a folyamatos fenyegetettség tudatához. Mind a magánvallási, mind a közzvallási területen a szekuritizáció a régió nem csupán egyik, hanem a legfőbb jellegzetessége – a régió történetének és kulturális adottságainak megfelelő hangsúlyokkal és színekkel.

Közzvallás a szekuritizáció felől

A vallásosság tekintetében általánosságban három megközelítésről beszélhetünk. A személyes vallásosság egyetemes formái és megnyilatkozásai (vallásfenomenológia), a vallásosság regionális konnotációkkal ellátott jellegzetességei (vallásantropológia, valláspszichológia), végül a vallás társadalmi jelenségének sokféle rétegéről. A személyes vallásosság dimenzióján túl a vallási szekuritizáció elsődlegesen a publikus szférában zajlik (közzvallás), amely ugyan nem választható el teljes mértékben a személyes szférától, ám attól mégis szabatosan elkülöníthető. Másképpen fogalmazva, minthogy a vallás annak követői számára egzisztenciális

²⁴ Jelen tanulmányunkban a szakirodalom révén jelenítjük meg a közép-kelet-európai dimenziót, példáink azonban magyarországiak, s csupán azt a célt szolgálják, hogy a szekuritizáció és a vallás kapcsolatát jobban megértsük. A régióból származó további példákat, illetve elemzéseket a későbbiekben tervezzük feldolgozni és bemutatni.

²⁵ Máté-Tóth András: Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában. *Vigilia*, 2015/6. 409–415.; Máté-Tóth, 2019.

²⁶ A vallás szabatos meghatározásai esszenciális, illetve funkcionális megközelítésben is számosak és a vallástudományi viták folyamatosan taglalt témái közé tartoznak. Tanulmányunk tematikájához kapcsolódóan a vallást társadalmi és kulturális jelenségnek tekintjük a vallás követői és képviselői általi öndefiníciót alapul véve. A vallás filozófiai tárgyalására alapozva Laustsen és Waever (Laustsen, Carsten B. – Wæver, Ole: In Defence of Religion: Sacred Referent Objects for Securitization. *Millennium*, 2000; 29(3): 705–739.) ezen a ponton bírálják a koppenhágai iskola vallásfelfogását, amelynek részletesebb bemutatására itt nem térhetünk ki.

jelentőségű, ezért a vallást, a szent objektumokat érő fenyegetés a vallás követőit egzisztenciálisan érinti.²⁷ A szekuritizációs elméletben, ahogyan azt a nemzetközi tanulmányok területén a koppenhágai iskola fémjelzi, ez az egzisztenciális dimenzió kimarad a reflexióból. A közzvallás²⁸ azoknak a tudásoknak, tanításoknak, szabályozott közösségi cselekményeknek és intézményeknek az összességét jelenti, melyek önmagukat vallásinak deklarálják. Minden kornak és minden kultúrkörnek megvan a maga közzvallási mintázata. A közzvallás egyetemes jelenség, ám kultúrafüggő. Minden vallás rendelkezik tanításokkal, rítusokkal, intézményekkel. A szekuritizáció felől tekintve a közzvallási jellegzetességek és folyamatok elemzése arra a kérdésre válaszol, hogy milyen alapon milyen veszélyek kerülnek kijelölésre a publikus vallási aktorok részéről, és ezek elhárítására milyen stratégiákat rendelkeznek el.

Vallásosság a szekuritizáció felől

A vallás, vallásosság olyan fogalmak, melyek a közgondolkodásban egyfajta evidenciának számítanak, a vallástudományban és a vallással foglalkozó más tudományokban azonban folyamatosan vitatott és értelmezett elemző kategóriának. Arra ebben a tanulmányban nincs mód, hogy akárcsak jelzésszerűen ismertessük a vallás és a vallásosság kategóriáit, csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a vallástudomány ezekre vonatkozóan megkülönbözteti azokat az elméleteket, melyek a vallást *sui generis*, másra vissza nem vezethető, illetve másra visszavezethető valóságnak tekinti. Ennek alapján a szekuritizációval összefüggésben vizsgálhatjuk, hogy a (*sui generis*) vallás milyen felfogásokkal, technikákkal, eszközökkel jelöl ki veszélyeket és határoz meg veszélyelhárítási módokat. A nagy vallási hagyományok imádságirodalmában a veszélyek beazonosítása és az istenséghez fordulás a veszélyek közepette gazdagon dokumentált motívum. A vallási tanok formálódásának folyamatát is a saját tanítás egészét vagy annak tisztaságát veszélyeztető nézetek megjelölése, elítélése jellemzi. Amennyiben pedig a vallást következménynek tekintjük, akkor a vizsgálódásunk arra irányul, hogy mik azok a folyamatok, amelyek vallást generálnak vagy igényelnek, illetve milyen nem-vallási motívumokban és cselekményekben jelenik meg, használdik fel a vallás. A *sui generis* vallás elsősorban a vallásfilozófiában és vallásfenomenológiában van jelen, a származtatott vallás pedig jellemzően a társadalomtudományokban. Jelen tanulmányunkban a vallást ez utóbbi megközelítésben hozzuk összefüggésbe a szekuritizációval.

A szekuritizáció a veszélykijelölés és a veszélyelhárítás folyamatainak és cselekményeinek összessége. A személyes vallásosság vonatkozásában, elméleti,

²⁷ V. ö. Laustsen – Wæver, 2000.

²⁸ A közzvallás kifejezés José Casanova *public religion*, valamint távolabbról Rousseau és Bellah *civil vallás* szakkifejezésének felel meg. (Vö. Máté-Tóth, 2014.)

ideáltipikus szinten, a megközelítés alkalmas azoknak a veszélyeknek a számbavételére, amik megjelennek a személyes vallásosság cselekményeiben és a mögöttük húzódo látásmódban. Továbbá arra is, hogy feltérképezzük azokat a forrásokat és megoldásokat, melyek a felismert veszélyek elhárítására szolgálnak. Mind a veszélykijelölés, mind a veszélyelhárítás lehet személyesen átélt élmény és (nyelvi) cselekmény, ám a személy a vallásosságát tekintve is bele van ágyazva abba a társadalmi és vallási közegbe, amelyben a szekuritizáció zajlik. Azt, hogy mit tekint veszélynek és miként hárítja el, előre adott és elsajátított tudások és ezek változásai határozzák meg. A vallási szekuritizáció privát területe az imádság, közösségi területe pedig a rítus, s mindkettő irányulhat az elkülönített vallási szféra felé, és kifelé, a profán szféra felé. Az alább következő példák csupán az elmélet felvetését kívánják igazolni. Szándékosan választottunk egymástól szinte mindenben eltérő példákat, mert érzékeltetni kívánjuk, hogy az általunk bemutatott elméleti felvetés sokféle területen tűnik alkalmazhatónak. Minden említett példa további elemzést igényel, amennyiben igazolódik, hogy a szekuritizáció mentén történő megközelítés érdemi belátásokkal járulhat hozzá a megértésükhöz.

Szektaveszély

A kelet-közép-európai régióban a vallás- és egyházellenes kommunista berendezkedés bukását követően egyfajta szabad valláspiac jött létre. Ez egyrészt azt jelentette, hogy az eladdig a vallásellenes hatalom kontrollja alól felszabadult vallási közösségek új lendületű aktivitásokba kezdhettek, amelynek során újra kellett pozicionálniuk magukat a vallási szempontból szabad társadalmi és kulturális térben. Másrészt azt, hogy a „kapitalista” befolyást elhárító instanciák megszűnését követően Nyugat-Európából, de még inkább az USA-ból erőteljes missziók érkeztek a térségbe²⁹.

Ezzel a jelenséggel összefüggésben a térség számos országában megfigyelhető volt egyfajta szektaellenes kampány. Magyarországon 4 vallási közösséget bélyegzett meg a szabadon választott első parlament, a nemzetbiztonsági szolgálat jelentéseivel támogatva, így a Hit Gyülekezetét, a Jehova Tanúit, a Szcintológiát és a Krishna Tudatú Egyházat.³⁰ Több hullámban is, elsősorban a jobboldali irányultságú politika törésvonalat állított fel a vallási közösségek között. Az egyik oldalra a „történelmi egyházakat”, velük szemben a „(destruktív) szektákat” állította a másik oldalra³¹. Elhíresült ebben a kriminalizációs törekvésben Semjén Zsolt mi-

²⁹ Ramet, Sabrina P.: *Nihil obstat religion, politics, and social change in East-Central Europe and Russia*. Durham: Duke University Press, 1998.

³⁰ Horváth Zsuzsa: Szektaveszély a tények mérlegén. *Egyházforum*, 1995/2. 39–44.

³¹ Vö. Máté-Tóth András – Juhász Valéria: *Vallási közösségek az írott sajtóban*. Szeged: JATEP-ress, 2007.

niszterelnök-helyettes „bizniszegyház” kifejezése, amely része volt a lelkiismereti szabadságról és az egyházakról szóló 1990/IV-es törvény megújítási, lecserélési folyamatának, ami végül 2011-ben zárult le az új törvény ratifikációjával. Jóllehet a törvény számos pontját a magyar Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek deklarálta, nem különben a vonatkozó brüsszeli bíróság, a törvény folyamatos módosítása ellenére is alapot és eszközt szolgáltat a szekuritizációs valláspolitiká számára.³²

Iszlám

Különösen a 2015-ben az egész világpolitikát, benne a kelet-közép-európai államok politikáját is elsődlegesen meghatározó menekültkrízis szolgáltatta az alkalmat az iszlám vallás szekuritizációja számára. Ennek legfőbb eszközei közé tartoztak az iszlám és a vallásilag motivált terrorizmus közötti különbség eliminálása, az iszlámnak a terrorizmussal való azonosítása és az európai politikai és kulturális berendezkedéssel és hagyományokkal való inkompatibilitásának hangsúlyozása. A kormányzati kommunikáción túlmenően számos kutatóintézet, tudós, publikus értelmiségi támogatta és máig támogatja állásfoglalásaival az iszlám fenyegető jellegének fenntartását. A kormány által kontrollált média meg nem szűnő módon sugároz az iszlámveszélyt alátámasztó műsorokat, és használja fel a közel-keleti keresztényüldözés tényeit az iszlámmal kapcsolatos szekuritizációs eljárásokra.³³

Import ünnepek

Az internetes és az online hálózatok alkalmas eszközök arra, hogy a kultúrák közötti keveredést a hétköznapi ember percepciója számára is hétköznapivá tegyék. Így terjed el Európában is néhány olyan ünnep, ami eredetileg Amerikában honos. Különösen az ősi kelta pogány ünnep, a Halloween és a Valentin’s Day vált

³² Kovács Kálmán Á. – Rajki Zoltán: Kísérlet a „szektakérdés” fogalmának összehasonlító elemzésére eltérő társadalmi-politikai rendszerekben (kutatómódszertani vázlat és vitaindító alapvetés). *Iskolakultúra*, 2013/1. 72–90.

³³ A témára vonatkozó szakirodalom rendkívül gazdag, csak példaként említünk meg néhány, a magyarországi diskurzusról érkező szaktanulmányt. L. A. Gergely András: A migráns-narratíva mint ön- és ellenségépítés (Kommunikációs antropológiai megfontolások). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2016/1. 119–144.; Demeter Márton: Propaganda against the West in the Heart of Europe: A masked official state campaign in Hungary. *Central European Journal of Communication*, Volume 11 No 1 (21) Fall 2018. 177–197.; Gozdziaik, Elzbieta M. – Marton Péter: Where the Wild Things Are: Fear of Islam and the Anti-Refugee Rhetoric in Hungary and in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 7, No. 2, 2018, 125–151.; Mihályi Péter – Szelényi Iván: A morális pánik természete: Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságok a 21. században. *Mozgó Világ*, 2020/6. 3–28.

a szekuritizáció céltáblájává, arra való hivatkozással, hogy az előbbi a keresztény Mindenszentek vigíliájával (előestéjével) esik egybe.³⁴ Utóbbi inkább néhány radikálisabb muzulmán országban vált a szekuritizáció céltáblájává, minthogy a szabad szerelem ünnepnapjaként tartja számon a lakosság, amely ellenkezik a sharija ottani értelmezésével. A Halloween-nel szemben elsősorban nem politikai, hanem egyházi csoportok emelték fel hangjukat,³⁵ mondván, hogy az az amerikai üzleties kultúra támadása a hagyományos keresztény kultúra ellen.³⁶

LMBTQ+

A kelet-közép-európai országok egyházai, hívei és az egyházak hivatalos képviselői egyaránt jelentős veszélyt tulajdonítanak a feminizmusnak, a homoszexualitásnak, a genderelméletnek és az LMBTQ+ szervezetek aktivitásának. A számos egyházi megnyilatkozást reprezentálja Bíró Lászlónak, a családpsztorációért felelős katolikus püspöknek a 2020. júliusi nyilatkozata: „Korunkban nagy erővel terjeszkednek az általában gendernek nevezett ideológia különböző formái, amelyek – ugyancsak megcsúfolva az ember istenképmás voltát – tagadják a férfi és nő közötti lényegi különbözőséget és kölcsönösséget. Nemi különbségek nélküli társadalmat vizionálnak, és lerombolják a család antropológiai alapját.”³⁷ Jóllehet ezek a kortárs diskussziók nem fedik egymást, de a rájuk vonatkozó szekuritizációs cselekményekben összevonódnak és egy közös veszélyforrásnak vannak tekintve.³⁸ Az így megbélyegzett szemléletekkel és akciókkal áll szemben a család, a természet, a hagyomány és a kereszténység a megfelelő szekuritizációs értelmezésben. Ebben a keresztény, illetve katolikus apológiában maga a legfelsőbb

³⁴ Szemerkényi Ágnes: Kell-e nekünk Valentin nap? In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.): *Mir-susnë-xum: tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 611–622.

³⁵ Például Lőrincz Sándor: Halottak napja vagy halloween? Gyertyák és gyökerek. Új Ember, 2010. november 7. 45. 3.

³⁶ „Azt hiszem, hogy egy keresztény családnál ez a halloween hacacaré, ez az alakosdi, ez az álarcos felvonulás nem illik bele a mindennapjaikba, hiszen ez a sátán kultuszát támogatná.” – egy katolikus óvoda vezetőjének nyilatkozata. <https://www.magyarKurir.hu/hirek/halloween-keresztény-szemmel-avagy-miert-az-eletet-unnepeljuk-halottak-napjan>

³⁷ <https://www.magyarKurir.hu/hirek/hivom-csaladokat-2020-juliusaban-biro-laszlo-puspok-levele>

³⁸ Janky Béla – Kmetty Zoltán – Naszályi Natália – Tamássy Réka: Médiakeretezés és LMBTQ+ emberek iránti attitűdök. *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2018/3. 1–24.; Nuñez-Mietz, Fernando G.: Resisting human rights through securitization: Russia and Hungary against LGBT right. *Journal of Human Rights*, Volume 18, 2019 - Issue 5, 543–563.; Vida Bianka: New Waves of Anti-Sexual and Reproductive Health and Rights Strategies in the European Union: the Anti-Gender Discourse in Hungary. *Sexual and reproductive health matters*, Volume 27, 2019 - Issue 2, 13–16.

egyházkormányzat is aktívan részt vesz, hátszelet biztosítva a helyi egyházak püspöki karai számára.

Kapcsolat a sebzett kollektív identitással

A vallási szekuritizáció ugyan egyetemes jelenség, de regionális jellegzetességekkel rendelkezik. Ezek abban a ragadhatók meg, hogy a szekuritizáció során milyen érték- és érderendszer rajzolódik ki aszerint, hogy milyen témákkal, eseményekkel és folyamatokkal szemben milyen megvédendő értékeket jelenít meg a szekuritizációs folyamat. A kelet-közép-európai régióban a vallási vonatkozású szekuritizációs műveletek és folyamatok a szekta-, a liberalizmus-, az iszlám-, az USA-ünnepek és az LMBTQ+ veszélyét hangsúlyozták kiemelt mértékben, s ezzel szemben a hagyományosként és sajátként (nemzetiként) artikulált kereszténység-, család- és Európa-felfogást állították be mint megvédendő értékklomaterátumot. A szekuritizációs eljárás szoros rokonságot mutat a populizmus diszkurzív műveleteivel, amelyek egyik leglényegesebb kapacitása a (fenyegető) „mások” és a (megvédendő) „mi” közötti elvágólagos szembeállítás. Összefoglalva, tanulmányunkban azt a felvetést szándékoztunk igazolni, hogy a kelet-közép-európai régió vallási folyamatainak értelmezéséhez a koppenhágai iskola képviselői által kidolgozott szekuritizációs elmélet kiemelt lehetőségeket rejt magában. Ezt a megközelítést a magyar szakirodalomban eddig még nem aknázták ki a nemzetközi tanulmányok, a szociológia és a vallástudomány, így ebből a szempontból felvetésünket eredetinek tekinthetjük. Továbbá nem különben lehetőségnek arra, hogy az említett tudományágak képviselői a témára vonatkozóan transzdiszciplináris együttműködést kezdhessenek. A nemzetközi szakirodalom áttekintése révén pedig arra a megállapításra jutottunk, hogy a *securitization* alapú megközelítést a kelet-közép-európai térség vallási dimenziójára eddig csak nagyon kevés szerző alkalmazta. Azok a szerzők pedig, akik a térség némely országának jelenkori vallásreleváns szekuritizációs diskurzusait elemezték, a kortárs jelenségeket nem kapcsolták össze a térség elsődleges markerének tekinthető traumacentrikus önértelmezéssel. Tanulmányunkkal a továbbiakban kezdeményezni szándékoztunk egy ilyen irányú nemzetközi reflexiót.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Gergely András: A migráns-narratíva mint ön- és ellenségépítés (Kommunikációs antropológiai megfontolások). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2016/1. 119–144.

- Andrighetto, Luca – Mari, Silvia – Volpato, Chiara – Behluli, Burimand: Reducing competitive victimhood in Kosovo: The role of extended contact and common ingroup identity. *Political Psychology*, Volume 33, Issue 4, August 2012, 513–529.
- Balzacq, Thierry: Securitization theory: Past, present, and future. *Polity*, Volume 51, Number 2, April 2019, 331–348.
- Balzacq, Thierry: The ‘Essence’ of securitization: Theory, ideal type, and a sociological science of security. *International relations*, 2015; 29(1): 103–113. 106.
- Bar-Tal, Daniel – Antebi, Dikla: Siege mentality in Israel, *International Journal of Intercultural Relations*. Volume 16, Issue 3, Summer 1992, 251–275.
- Bar-Tal, Daniel – Cehajic-Clancy, Sabina: From collective victimhood to social reconciliation: Outlining a conceptual framework. In: Dario Spini – Guy Elche-roth – Dinka Corkalo Biruski (eds.): *War, community, and social change*. New York: Springer, 2014. 125–136.
- Bauman, Zygmunt: *Liquid modernity*. John Wiley & Sons, 2013.
- Bauman, Zygmunt: *Postmodernity and its Discontents*. John Wiley & Sons, 2013.
- Bilali, Rezarta – Vollhardt, Johanna R.: Victim and perpetrator groups’ divergent perspectives on collective violence: Implications for intergroup relations. *Political Psychology*, Volume 40, Issue S1, February 2019, 75–108.
- Bosco, Robert M.: *Securing the sacred: Religion, national security, and the Western State*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 2016.
- Bottoni, Stefano – Andreides, Gábor: *A várva várt Nyugat: Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.
- Bourbeau, Philippe – Vuori, Juha A.: Security, resilience and desecuritization: multidirectional moves and dynamics. *Critical studies on security*, Volume 3, 2015 Issue 3, 253–268.
- Buchner, Peter.: Wie Sicherheit die Schadensabwehr lenkt. In: Lange, Hans-Jürgen – Endreß, Christian – Wendekamm, Michaela (Hrsg.): *Versicherheitlichung des Bevölkerungsschutzes*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2013. 173–188. 180.
- Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap.: *Security: A new framework for analysis*. London: Lynne Rienner, 1998.
- Campbell, David: *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.
- Cash, John: Psychoanalysis, cultures of anarchy, and ontological insecurity. *International Theory*, Volume 12, Issue 2, July 2020, 306–321.
- Cohrs, J. Christopher – McNeill, Andrew – Vollhardt, Johanna Ray: The two-sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2015, 21(4), 634–647.

- Čehajić, Sabina – Brown, Rupert: Silencing the past: Effects of intergroup contact on acknowledgment of in-group responsibility. *Social psychological and personality science*, 2010; 1(2): 190–196.
- Demeter Márton: Propaganda against the West in the Heart of Europe: A masked official state campaign in Hungary. *Central European Journal of Communication*, Volume 11 No 1 (21) Fall 2018. 177–197.
- Dobbelaere, Karel: *Secularization: An analysis at three levels*. Peter Lang, 2002.
- Dobbelaere, Karel: Trend Report: Secularization: a multi-dimensional concept. *Current Sociology*, 1981; 29(2): 3–153.
- Ejdus, Filip – Rečević, Tijana: Ontological Insecurity as an Emergent Phenomenon: Bottom-up securitization of migration in Serbia. *European Psychologist*, (2021), 26, 29–44.
- Feischmidt Margit: Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszéléseiben. *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2018/1. 69–94. 76.
- Fülöp Éva – Kővágó Pál (szerk.): *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 2018.
- Giddens, Anthony: *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Goździak, Elżbieta M. – Marton Péter: Where the Wild Things Are: Fear of Islam and the Anti-Refugee Rhetoric in Hungary and in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 7, No. 2, 2018, 125–151.
- Horváth Zsuzsa: Szektaveszély a tények mérlegén. *Egyházforum*, 1995/2. 39-44.
- Janky Béla – Kmetty Zoltán – Naszályi Natália – Tamássy Réka: Médiakeretezés és LMBTQ+ emberek iránti attitűdök. *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2018/3. 1–24.
- Kinnvall, Catarina – Mitzen, Jennifer: Anxiety, fear, and ontological security in world politics: thinking with and beyond Giddens. *International Theory*, Volume 12, Issue 2, July 2020, 240–256.
- Kovács Kálmán Á. – Rajki Zoltán: Kísérlet a „szektakérdés” fogalmának összehasonlító elemzésére eltérő társadalmi-politikai rendszerekben (kutatásmódszertani vázlat és vitaindító alapvetés). *Iskolakultúra*, 2013/1. 72–90.
- Lægaard, Sune: Religious toleration and securitisation of religion. In: Bialasiewicz, Luiza – Gentile, Valentina (eds.): *Spaces of tolerance: Changing geographies and philosophies of religion & NBSP in today's Europe*. New York: Routledge, 2019. 103–120.
- László János: *Történelemtörténetek: bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012.

- Laustsen, Carsten B. – Wæver, Ole: In Defence of Religion: Sacred Referent Objects for Securitization. *Millennium*, 2000; 29(3): 705–739.
- Lórincz Sándor: Halottak napja vagy halloween? Gyertyák és gyökerek. *Új Ember*, 2010. november 7. 45. 3.
- Máté-Tóth András – Juhász Valéria: *Vallási közösségek az írott sajtóban*. Szeged: JATEPress, 2007.
- Máté-Tóth András: *Freiheit und Populismus: Verwundete Identitäten in Ostmitteleuropa*. Wiesbaden: Springer VS, 2019.
- Máté-Tóth András: Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában. *Vigilia*, 2015/6. 409–415
- Máté-Tóth András: *Vallásnézet*. Kolozsvár: Korunk–Komp-Press, 2014.
- Mihályi Péter – Szelényi Iván: A morális pánik természete: Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságok a 21. században. *Mozgó Világ*, 2020/6. 3–28.
- Noor, Masi – Brown, Rupert J. – Prentice, Garry: Precursors and Mediators of Intergroup Reconciliation in Northern Ireland: a New Model. *The British journal of social psychology*, Volume 47, Issue 3, September 2008, 481–495.
- Nuñez-Mietz, Fernando G.: Resisting human rights through securitization: Russia and Hungary against LGBT right. *Journal of Human Rights*, Volume 18, 2019 - Issue 5, 543–563.
- Ramet, Sabrina P.: *Nihil obstat religion, politics, and social change in East-Central Europe and Russia*. Durham: Duke University Press, 1998.
- Rumelili, Bahar: Breaking with Europe’s pasts: Memory, reconciliation, and ontological (in) security. *European security*, Volume 27, 2018 - Issue 3, 280–295.
- Schori-Eyal, Noa – Halperin, Eran – Bar-Tal, Daniel: Three layers of collective victimhood: effects of multileveled victimhood on intergroup conflicts in the Israeli–A rab context. *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 44, Issue 12, December 2014, 778–794.
- SimanTov-Nachlieli, Ilanit – Shnabel, Nurit: Feeling both victim and perpetrator: Investigating duality within the needs-based model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2014; 40(3): 301–314.
- Snyder, Timothy: *Véres övezet: Európa Hitler és Sziálin szorításában*. Budapest: Park, 2012.
- Szemerkenyi Ágnes: Kell-e nekünk Valentin nap? In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.): *Mir-susnē-xum: tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 611–622.
- Szilágyi Tamás – Szilárdi Réka: *Istenek ébredése*. Szeged: JatePress, 2007.
- Szilárdi Réka: *Az újjogány vallási diskurzus narratív mintázatai*. Budapest: L’Harmattan, 2017.

- Vida Bianka: New Waves of Anti-Sexual and Reproductive Health and Rights Strategies in the European Union: the Anti-Gender Discourse in Hungary. *Sexual and reproductive health matters*, Volume 27, 2019 - Issue 2, 13–16.
- Vollhardt, Johanna R. – Bilali, Rezarta: The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, Volume 36, Issue 5, October 2015, 489–506.
- Wæver, Ole: *Securitization and desecuritization*. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research, 1993.
- Wohl, Michael J. A. – Branscombe, Nyla R.: Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of personality and social psychology*, 2008. 94(6), 988–1006.